

Türkiye- Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı Ve Afrika Açılımında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Prof. Dr. Melek FIRAT- Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÇAUM)

Türkiye'nin Afrika ile kültürel ve tarihsel ortak noktaları hem çok eskiye dayanmakta hem de siyasal ilişkilerin çok ötesine geçen derinliktedir. Bu tarihsel ve kültürel yakınlık iki unsurdan kaynaklanmaktadır: İslam ve Türk yönetimleriyle başlayan ortak tarihsel yaşanmışlık. Gerçekten de İslam gerek Afrika halklarının gerek Türklerin ortak kültürel ve dinsel değeridir ve siyasal yapıların çok ötesinde bir değer birlikteliği sağlar. 7. yüzyılda Araplarla birlikte Afrika'da yayılmaya başlayan İslam dini, hem yerli kültürleri dönüştürdü hem de yerli kültürlerin etkisiyle zenginleşti. Bunun da ötesinde Türklerin Afrika'ya girişlerinde önemli bir rol oynadı. 9. yüzyıldan itibaren Müslümanlığı benimseyen Türkler, Araplarca Afrika'ya götürüldüler ve kısa bir süre sonra yönetici olarak kendi hanedanlıklarını kurdular. Dolayısıyla 9. yüzyıldan itibaren Afrika kıtasının tarihinde Türkler görülmeye başladı, tıpkı Türklerin tarihinde Afrika'nın yer alması gibi. Bu ortak tarih, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle daha da köklendi. İlginçtir; Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika'da egemenliğini kurarken, İspanya ve Portekiz gibi kıtada görülmeye başlayan Batılı güçlerle mücadele etti, tıpkı 20. yüzyılın başında kıtadaki son toprağı Libya'dan çıkarken İtalya'yla savaştığı gibi. Dolayısıyla Afrika tarihinde Osmanlı yönetimi önemli bir yer tuttuğu gibi Osmanlı tarihinde de Afrika kıtası kritik dönemlerde öne çıkmaktadır. Dolayısıyla çok farklı bakış açılarından yorumlansa da ortak bir tarih söz konusudur.

Bu kültürel ve tarihsel ortaklıklar, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte unutulmaya terk edildi. Türkiye Cumhuriyeti bir ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıktığı andan itibaren dış politikasını Misak-ı Milli çerçevesinde belirledi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanında yer alan topraklarla tüm bağlarını kopardı. Bu bir yandan imparatorluk zihniyetinin terk edildiğinin göstergesiydi, diğer yandan da 200 yıldan beri Batı'ya yüzünü çevirmiş olan bir toplumun yeni devleti olarak kalkınma ve batılılaşma hedefinin önceliğine işaret ediyordu. Yeni Türkiye, laik ve batılı bir devletti ve İslam ortak paydası çerçevesinde tarihsel bağları bulunan doğu toplumlarıyla asgari ilişkiler kuracaktı. Bu asgari ilişkileri zorunlu kılan ise ortak coğrafyada yer alma durumuydu. Geçmiş tarihsel ve kültürel ortaklıklar unutulacak ya da unutturulacaktı. Batı odaklı bir dış politikaya yönelen yeni Türkiye'nin doğu toplumlarına ilişkin tek iddiası, model olmaktı ki bu iddiasını da 2. Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki kutuplu dünyada, özellikle NATO'ya girdikten sonra kaybetti. Kendisini bir Avrupa devleti sayarak Üçüncü Dünya'yı Batı bloku çıkarları dışında değerlendirebilme yetisini gösteremedi. 1945 sonrasında ancak özellikle 1960'larda bağımsızlığını kazanan Afrika ülkeleri, Soğuk Savaş içinde eski sömürgeci Batılı ülkelere mesafeli olmak isteyip Bağlantısızlık Hareketi içinde yer alırken, ilk bağımsızlık mücadelesi vermiş devletlerden biri olan Türkiye giderek daha fazla Batı'ya bağlandığı gibi, Bağlantısızlık politikasını anlayamadı ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere karşı kayıtsız ve hatta mesafeli bir tutum benimsedi.

Türkiye, bu tutumunu 1960'ların ortasında değiştirmek zorunda kaldı ve ilk kez 1965 yılında bir Afrika açılımından söz edildi. Bu politika açılımının nedeni Ankara'nın izlemekte olduğu dış politikanın yetersizliğini anlayarak köklü bir revizyon gereksinimi duyması değildi. Çok somut bir dış politika gereksinimiydi: Kıbrıs sorununa BM'de destek aramak. 1964 sonrasında BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs sorunu her ele alınışında Bağlantısızlara dâhil

olan ülkelerin, özellikle de giderek çoğunluğa geçen Afrika ülkelerinin, Türkiye'ye karşı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ve lider Makarios'un arkasında durmaları Ankara'yı harekete geçirdi. 1965 yılı içinde Kıbrıs sorununda Türk görüşünü açıklamak üzere siyaset adamları, diplomatlar, gazeteciler ve öğretim üyelerinden oluşan iyi niyet heyetleri çeşitli Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelere gönderildi. Bu heyetlerden üçü Afrika ülkelere gitti. Birinci heyet Cezayir, Fas, Moritanya, Liberya, Gana, Nijerya, Sierra Leone ve Senegal'i; ikinci heyet Kamerun, Gabon, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad'ı; üçüncü heyet Habeşistan, Kenya, Somali, Burundi, Ruanda, Tanzanya, Malavi, Madagaskar, Sudan, Libya ve Tunus'u ziyaret etti.¹ Gerçi dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık Bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada, "Üçüncü Dünya'nın muhtelif memleketlerine müteveccihen yola çıkardığımız 7 iyi niyet heyetinden üçünün Afrika'ya gittiğini ve aralarında yapılan bölge taksimi neticesinde temas etmedikleri Afrika memleketi kalmamasına itina edildiğini tebarüz ettirmek isterim. İyi niyet heyetlerinin vazifesi yalnız Kıbrıs mevzuuna münhasır kalmamakta, bu heyetlerin faaliyetleri Afrika'nın genç ülkeleriyle aramızda teessüsüne çalıştığımız samimi ve yakın münasebetlere yeni bir hız vermek gibi müspet bir tesir de icra eylemektir. İyi niyet heyetlerinden beklediğimiz bu yapıcı faaliyetlerin Asya ve Latin Amerika memleketleriyle idame ede geldiğimiz iyi münasebetlere de aynı istikamette tesir eyleyeceğini ümit ve temenni ediyoruz. Keza bu iki kıtada da Afrika'da olduğu gibi mevcut temsilciliklerimizin tanzif edildikleri memleket sayısını arttırmak suretiyle mümkün olduğu kadar çok ülkede temsil edilmek için gayret sarf ediyoruz"² diyerek daha geniş ufuklu bir Afrika'ya açılım programı başlatıldığının izlenimi verse de aslında altyapısı oluşturulmamış böyle bir politikadan çok hedefin, Kıbrıs sorununda destek bulmak olduğu açıktır. Nitekim Dışişleri Bakanlığı'nın bu kararının uzun vadeli bir açılımı getirmediği kısa sürede görüldü. Ne 1965 yılı sonunda yapılan BM Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs oylamasında Afrika ülkeleri Bağlantısızlık Hareketi'nin önemli isimlerinden olan Makarios'dan desteklerini çektiler ne de oylama sonrası Türkiye, Afrika ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye istekli oldu. 1965 sonrası Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçişi, Arap ülkeleriyle sınırlı kaldı.

Türk dış politikası tarihinde Afrika'ya yönelik tek girişim yukarıda özetlediğimiz 1960'lı yıllardaki çok özel ve tek yanlı bir talep üzerinde yoğunlaşmış bu adım oldu ve Kıbrıs sorunu gündemden düşünce Afrika ile ilişkiler yine asgari düzeyde kaldı. Zaten 1980'lere gelindiğinde, neo-liberalizmin egemenliğine giren dünyada özellikle Doğu Bloku'nun zayıflayıp ortadan kalkmasından sonra Afrika da giderek unutulmuş kıtaya dönüştü.

Bu başarısız Afrika açılımından sonra kıtanın Türk dış politikası gündemine gelmesi ikinci kez 1998 yılına rastlar. Soğuk Savaş'ın sona ermesi her ülke gibi Türkiye'yi de dış politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda bıraktı. Ancak Türkiye gerek iç gerek buna

¹ Melek M. Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 191-192.

² **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 1, No. 5(1965), s. 63.

bağlı olarak dış politika sorunları nedeniyle yeni uluslararası sisteme göre dış politika belirlemesini ancak 1990'ların sonunda gerçekleştirebildi. Ankara artık Soğuk Savaş mantığıyla yürütüle gelenen dış politika kalıplarından kurtulma, hem amaç hem araç bakımından dış politikasının ciddi bir revizyona tabi tutulması gerekliliğini hissediyordu. Bu açık olarak ifade edilmese de küçük adımlar atılmaya başlamıştı. Bu çerçevede unutulmuş Afrika kıtası yeniden hatırlandı: 1998'de Afrika'ya Açılım Eylem Planı başlatıldı. Söz konusu plan, Sahra Altı Güney Afrika adı verilen, yani Kuzey Afrika ülkeleri dışındaki 48 Afrika ülkesiyle ilişkileri güçlendirmeyi hedefleyen uzun vadeli bir çalışma planıydı. 1960'lardaki Afrika girişimiyle kıyaslandığında bu gelişmenin önemli farklılıklar içerdiği ve Dışişleri Bakanlığı'nın geçmişten ders aldığı açıkça görülmektedir. Her şeyden önce başlatılacak yeni Afrika politikasının uzun vadeli planlanması öngörülüyordu ve bu çerçevede de önceliğin ekonomik ve kültürel ilişkilere verilmesi, ancak bu ilişkilerin gelişmesiyle siyasal ilişkilerin sağlam temellere oturabileceği düşünülüyordu. Bu karar, Türk dış politikasının geleneksel anlayışında önemli bir kırılmaya işaret etmektedir.

1998'de başlatılan Afrika'ya Açılım Eylem Planı, Türkiye'nin 1999 ve sonrasında yaşadığı can alıcı sorunlar nedeniyle istenilen hızda ilerleme kaydedemedi. Ancak 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümeti ile birlikte hem Türk dış politikası hem de bunun uzantısı olarak Türkiye'nin Afrika politikası açık bir değişim süreci yaşadı ve hız kazandı.

2002 Seçim Bildirgesi ve hükümet programı, AKP'nin dış politika anlayışında ciddi değişikliğe gittiğinin işaretlerini vermektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemin uygun kıldığı çok alternatifli bir dış politika öngören AKP, askeri ittifakların ve blokların, uluslararası ilişkilerin belirleyici unsuru olma niteliğini önemli ölçüde yitirdiği bu yeni konjonktürde Türkiye'nin güç merkezleri ile ilişkilerini alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlemesi ve oluşturması gerektiğinin altını çizmektedir. Değişen bölgesel ve küresel gerçekler karşısında dış politika önceliklerinin yeniden tanımlanması ve bu gerçekliklerle ulusal çıkar arasında yeni bir denge kurulması gerektiğinin altını çizen AKP daha katılımcı bir dış politika oluşturma sürecini de öngörmektedir. 2002 seçim ve hükümet programında Afrika'dan söz edilmemektedir ama Türkiye'nin etkili bir güç haline getirilmesi hedefi temel anlayışı oluşturması açısından önemlidir. Afrika-Türkiye ilişkileri açısından 2005 yılı önemlidir, çünkü bu tarihten itibaren Türkiye'nin küresel etki alanını genişletmek üzere Afrika Açılım Programı hız kazandı. Bunda BM Güvenlik Konseyi seçimlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. 2005 yılı, Afrika Yılı olarak ilan edildi. Mart 2005'de Recep Tayyip Erdoğan, Etiyopya ve Güney Afrika'yı ziyaret etti. İlk kez bir Türk Başbakan, Ekvator altı olarak bilinen bölgeye ziyarette bulundu. 12 Nisan 2005'te Afrika Birliği'nde gözlemci statüsü edinildi ve 5 Mayıs 2005'te Addis Ababa'da Afrika Birliği Örgütü nezdinde akredite bir büyükelçisi oldu. Ocak 2008'deki Afrika Birliği Zirvesi'nde ise Türkiye stratejik ortak ilan edildi.

Ancak AKP'nin Afrika politikasının, BM oylamasının ötesinde bir perspektif taşımakta olduğu açıktır. 2007 yılı hükümet programında bölgesel güç- küresel aktör olma; aksiyoner ve etken bir merkez ülke haline gelme iddiası yer almaktadır. 2002'den farklı olarak da Afrika'ya yer verilmektedir. "Bu döneme kadar dış politika ufkunun dışında kalan

Afrika, Uzak Doğu ve Latin Amerika gibi bölgelere yönelik açılım politikaları artan bir hızla sürdürülecektir. 2005 Afrika, 2006 Latin Amerika yıllarında başlattığımız projeleri yakından takip edecek ve 2013 yılına kadar bu bölgelerdeki altyapıyı güçlendirerek 2023 yılında bu bölgelerdeki en aktif ülkeler arasında yer alacağız. Bu bölgelerde yetersiz olan mevcudiyetimiz yeni büyükelçilik ve temsilciliklerin açılması, TİKA'nın faaliyet alanının genişletilmesi, dış ticaret, kültür ve tanıtım faaliyetlerimizin arttırılması ile yoğunlaştırılacaktır" şeklinde ifade edilmektedir.

1998'de başlatılan ancak 2002'den bu yana her alanda giderek gelişen Türkiye- Afrika ilişkileri, salt siyasi bir açılım olmakla kalmamakta ve bu anlamda da çok daha ümit verici olmaktadır. Siyasal irade, Afrika kıtasıyla ilişkilerin geliştirilmesine önem vermekte ve bu amaçla 10 ülkede daha Büyükelçilik açılmıştır: Tanzanya, Gana, Kamerun, Fildişi Sahili, Nijer, Mali, Çad, Madagaskar, Mozambik, Angola. 18- 21 Ağustos 2008'de "Ortak Gelecek için Dayanışma ve Ortaklık" temasıyla ilk Türkiye- Afrika Zirvesi İstanbul'da toplandı. Söz konusu toplantıya Lesotho, Svaziland ve Mozambik hariç 50 Afrika ülkesinden 6 Devlet Başkanı, 5 Devlet Başkanı Yardımcısı, 6 Başbakan, 1 Başbakan Yardımcısı katıldı. Diğer katılımcılar, Dışişleri Bakanı seviyesinde ve altı temsilciydi. Bu açılımın, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ne üyelik seçimi için bir manevra olduğu da söylendi. Nitekim 2009 BM Güvenlik Konseyi seçiminde Türkiye, üç ülke hariç Afrika ülkelerinin tümünün oyunu aldı ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türkiye'nin Konsey'de Afrika ülkelerinin sesi olacağı sözünü verdi.

AKP hükümetinin, Afrika açılımının BM Güvenlik Konseyi seçimleri için bir siyasi manevra olduğunu iddia edenlerin yanıtlıkları anlaşılmaktadır. AKP hükümeti, Afrika açılımının salt siyasi ve diplomatik ilişkiler olarak kalması durumunda bir anlam ifade etmeyeceğini bilmektedir. Dolayısıyla ortak tarihsel ve kültürel değerlerin öne çıkaran, kazan-kazan anlayışından hareket eden, ticari ve kültürel ilişkilerin önünü açan ve destekleyen bir politika izlemektedir.

Nitekim Türkiye- Afrika ilişkilerinin ticaret ve kültür ayağına baktığımızda, siyasi irade tarafından desteklenmekle birlikte siyasi ilişkilerin ötesine geçen bir hızla ilerlediğini görmekteyiz. Bu çerçeveden bakıldığında da Sivil Toplum Kuruluşlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin Afrika ile ticareti dikkat çekici bir ivme kazanarak gelişmektedir. 2003 yılında Afrika ülkeleriyle ticaret 5,4 milyar dolardı. 2008'de 16 milyar dolara çıktı. Amaç, 2010 yılına kadar söz konusu rakamı 30 milyar dolara çıkarmaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ticaret hacminin 300 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde, Afrika ile ticaretin çok büyük bir yer tutmadığı söylenebilirse de artan ivme umut vericidir. Ayrıca Türkiye'nin Afrika'daki doğrudan yatırımları 500 milyon dolardır ve Mayıs 2008'de Afrika Kalkınma Bankasının 25. bölge dışı üyesi olmuştur. 2003'ten bu yana TİKA'nın kıtadaki faaliyetleri de arttı. Afrika'da Etiyopya, Sudan ve Senegal olmak üzere üç ülkede ofisi bulunan TİKA, 37 ülkede de faaliyet göstermektedir. Bu giderek artan ticari ve ekonomik ilişkilerde TOBB ve TUSKON gibi kuruluşların önemi dikkat çekmektedir.

Kültürel ilişkilerde de benzer bir durum söz konusudur. TASAM ve USAK gibi çeşitli düşünce kuruluşları, Afrika'nın öneminin bilincine varmışlardır ve bu alanda başta bulunduğumuz toplantı olmak üzere çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Kültürel ilişkilerde önemli bir gelişme üniversitelerin faaliyetlerinde görülmektedir. Ankara Üniversitesi, bu alanda öncülüğü üstlenerek 3 Aralık 2008'de Türkiye'nin ilk Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi'ni (AÇAUM) açtı. Söz konusu merkez yayınladığı aylık Afrika Gündemi başlıklı haber bülteniyle, her ay düzenlediği Afrika edebiyat ve sinema günleriyle Türk halkının Afrika'yı daha iyi tanınmasına hizmet etmektedir. Ancak daha da önemlisi akademik çalışmalarda yer almayan Afrika kıtasını akademik yaşama yeniden kazandırmak üzere Afrika Çalışmaları adıyla bir Yüksek Lisans programı başlatmıştır. Türkiye'de gerçek anlamda Afrika uzmanları yetiştirmeyi hedefleyen programa katılan öğrenciler, daha sonra doktora yapmak üzere Afrika'ya gönderileceklerdir. Batı aracılığıyla değil, Türkiye'nin Afrika'dan Afrika'yı; Afrika'nın da yine Batı aracılığıyla değil, Türkiye'den Türkiye'yi öğrenmesi ve tanınması istenmektedir. Bunun için bir adım daha atan AÇAUM, bir proje başlattı ve her yıl Afrika ülkelerinden 30 öğrenciye burs vererek Ankara Üniversitesi'nde Yüksek Lisans ve Doktora programında eğitim yaptırmaya başladı. Bu sürece diğer üniversitelerde katıldığında çok ciddi bir akademik işbirliği zemini oluşacaktır.

Afrika ülkeleriyle verimli bir işbirliğinde Sivil Toplum Kuruluşlarının son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Özellikle sağlık ve eğitim alanında atılacak adımlar, geleceğe yönelik sağlam bir zemin oluşturacaktır ve Afrika aslında böyle bir ilişki yapısına yabancı değildir. Özellikle Batılı ülkelerle ilişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşları, önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilişki biçimi Türkiye için yenidir, ancak siyasi irade, bu konuda son derece destekleyici bir tutum içindedir. Sivil Toplum Kuruluşları, açılan bu ufku doğru değerlendirebildikleri takdirde siyasal ilişkilerin daha sağlam bir temelde ilerleyeceği açıktır. Dolayısıyla 1998'de başlatılan Afrika Açılımı, bu anlamda çok daha sağlıklı ve uzun vadeli bir hedef benimsemiştir. Başarılı olması her iki tarafta da Sivil Toplum Kuruluşlarının çabalarına, devleti aşan bir uzak görüşlülükle harekete geçmelerine ve Afrika halkları ile Türk halkının siyasi iradelerin ötesinde ilişki kurmalarını sağlamalarına bağlıdır. Halklar temelinde kurulan işbirliği ağları, siyaseti etkilemede ve yönlendirmede rol oynadıkça alınan siyasi kararları konjonktürel olmaktan kurtarıp kalıcı kılacaktır. Ben, bugün siyasi iradenin öncülüğünde ve desteğiyle harekete geçen Sivil Toplum Kuruluşları arasındaki işbirliği ve çalışmaların gelecekte siyasi iradeyi yönlendirecek bir güce ve öncülüğe kavuşacağına inanıyorum. Türkiye'nin Afrika açılımının daha sağlıklı, sağlam temellere dayalı bir başarıya ulaşmasının tek yolunun Sivil Toplum Kuruluşları arasında artacak ortak çalışmalar yoluyla siyasetin unutturduğu tarihsel ortak değerlerimizi hatırlamak olduğuna inanıyorum.